

Uluslararası
Uygur Araştırmaları Dergisi
2016/7

RAHATÜ'L-ĞULUB

Rahatü'l-Ğulub

Ünal ZAL*

Özet

*Bu makalede, İsveçli Türkolog Gunnar Jarring tarafından hazırlanan ve 1982 yılında Lund şehrinde basılan *Literary Texts From Kashghar* adlı kitabın içerisinde yer alan ve son dönem Çağatay Türkçesi dil özellikleri taşıdığı görülen Rahatü'l-Ğulub adlı yazmanın on dokuzuncu bölümü üzerinde durulmuştur.*

Söz konusu elyazmasının öncelikle çeviri yazısı, ardından gramer incelemesi yapılmıştır. Metnin daha doğru anlaşılması için bağlam sözlüğü hazırlanmış ve bilim insanlarının doğrudan yararlanması için tıpkıbasımı verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Uygur Özerk Bölgesi, Çağatay Türkçesi, Gunnar Jarring, Elyazmaları.

Abstract

*In this article, the nineteenth chapter of Rahatü'l-Ğulub which carries the recent Chagatai language properties and which took part in the work entitled *Literary Texts From Kashghar* which was prepared by the Sweden Turcologist Gunnar Jarring and published in the city Lund in 1982 is studied.*

First of all, the translation of the mentioned manuscript is made and then it is examined in terms of grammar. In order to understand the text correctly, a context dictionary is prepared and facsimile of the text is provided so that the scholars can make use of it directly.

Keywords: Uyghur Autonomous Region, Chagatai Turkish, Gunnar Jarring, Manuscripts.

1. Giriş

Doğu Türkistan'dan İsveç'e getirilen Türkçe elyazmaları içerisinde Gunnar Jarring koleksiyonunun özel bir yeri vardır. Yaklaşık altı yüze yakın elyazması eseri bir araya getiren Gunnar Jarring, bu eserlerin bir kısmı üzerinde de çeşitli düzeylerde çalışmalar yapmıştır. Bunlardan biri de 1982 yılında yayımlanan *Literary Texts From Kashghar* adlı kitaptır. Söz konusu eser içerisinde *Kıyasü'l-Enbiya*, *Rahatu'l-Kulub*,¹ *Ebu Nasr Samani Tezkiresi* ve *Garip [ile] Sanemşah* başlıklarını taşıyan dört Çağatayca elyazması bulunmaktadır. Gunnar Jarring tarafından sadece bir önsözle birlikte bir araya getirilen bu yazmalardan bir kısmı üzerine çalışma yapılmış bir kısmı da yayım aşamasındadır.²

* Yrd. Doç. Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Nevşehir-TÜRKİYE, E-posta: unalzal@gmail.com.

¹ Söz konusu bu elyazması eserin sadece on dokuzuncu bölümü alınmıştır.

² Geniş bilgi için bk. Zal, Ünal&Eker, Ümit (2014), Ebu Nasr Samani Tezkiresi, *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 4, Sayfa: 155-173, İzmir; Bu eserdeki "Kıyasü'l-Enbiya" ile "Garip Sannam Şah" bölümleri ise yayım aşamasındadır. Gunnar Jarring koleksiyonu hakkındaki bilgi için ayrıca bk. ZAL, Ünal & EKER, Ümit (2015), Tezkire-i Çihilten [Tezkire-i Heft Muhammedan Padişah], *International Periodical For The Languages, Literature and*

Bu çalışmada, Gunnar Jarring'ın kitabında yer alan ve *Rahatü'l-Kulub* başlığını taşıyan bölümün çeviriyazısı yapılarak konunun geniş bir özeti verilmiştir. Devamında ise elyazmasının son dönem Çağatay Türkçesi dil özelliklerini taşıdığını gösteren bir gramer incelemesi ile bağlam sözlüğü yapılmıştır. Son olarak bilim dünyasına daha faydalı olacağı düşüncesiyle eserin tıbbıbasımına yer verilmiştir.

2. Rahatü'l-Kulub

Günümüz Türkçesine *Kalplerin Huzuru* şeklinde aktarılması uygun olan bu yazma, aslında Gunnar Jarring koleksiyonundaki bir kitabın adıdır. Fakat yazar, eserine bu yazmanın sadece on dokuzuncu bölümünü almıştır. 113b-130b aralığında yer alan ve Hazreti Ömer'in oğlu Ebuşeheme'nin işlediği bir suçtan dolayı babası tarafından cezalandırıldığı bölümün her sayfasında dokuz satır bulunur.

11x16 cm ölçülerindeki bu yazma, İslam inancında zina yapmanın cezasının hem dünyada hem de ahirette ne olduğunun izahı ile başlar. Eserin devamında Hazreti peygamberin hayatta iken: “Eğer benden sonra peygamber gelecek olsaydı bu kişi Hazreti Ömer olurdu.” sözü yer alır. Ebuşeheme gibi bir çocukları olduğundan dolayı eşi ile birlikte bir ay oruç tutup her gün yüz rekât namaz kılan Hazreti Ömer ve eşinin durumu anlatıldıktan sonra ise asıl konuya geçilir.

Bir gün Hazreti Ömer ile bir grup sahabe Hazreti peygamberin kabrine gidip Kuran okurlar. Hazreti Ömer'in oğlu Ebuşeheme'nin de içinde bulunduğu bu insanlar, üzgün bir şekilde evlerine dönerken Ebuşeheme hastalığından dolayı geride kalır ve yavaş yavaş gelir. Ebuşeheme'nin hasta olduğunu fark eden Yahudi bir doktor ona üzümden yapılmış bir ilaç içirmek ister. Önceleri bu teklifi kabul etmeyen Ebuşeheme daha sonra Yahudi doktor tarafından çeşitli sözlerle ikna edilir ve ilacı içer. Uyandığında sarhoş olduğunu fark eden Ebuşeheme bu olaydan dolayı çok pişman olur ve tövbe eder.

Bir başka gün ise eğlence düşkününü birisi bu Yahudi doktorun kızını bir bahçeye götürüp onunla gönül eğlendirmeye karar verir. Bu arada Ebuşeheme'yi de bir bahaneyle yanlarına çağırır. İlerleyen zamanda onu ikna eder ve şarap içmesine sebep olur. Sarhoş olan Ebuşeheme bu Yahudi doktorun kızıyla birlikte olur. Akli başına geldiğinde yaptığına çok pişman olan Ebuşeheme, bu olayı kimseye anlatmaması için kıza sıkı sıkı tenbihte bulunur. Dokuz ay sonra bir erkek çocuk dünyaya getiren bu kız olayı baştan sona annesine anlatır. Bu durumu fark eden kızın babası, karısı ile kızını Hazreti Ömer'in yanına gönderir ve olanları kendisine bildirir. Anlatılanları dinleyen Hazreti Ömer, olayın aslını oğlundan öğrenir ve İslam'ın emrini bilmesine rağmen bu tür bir davranışı yaptığından dolayı kendisinin büyük bir günah işlediğini söyler.

Medine halkının ve eşinin bütün ısrarlarına rağmen Ebuşeheme'ye gerekli cezayı verir. Verilen ceza sonunda vefat eden oğlunun cenaze namazını sahabelerle kılan Hazreti Ömer, onun affedilmesi için Allah'a dua eder. Aynı gece rüyasında oğlunun başına taç giymiş bir şekilde Hazreti peygamber'e hizmet ettiğini gören Hazreti Ömer, kalkıp şükür namazı kılar.

Eserin sonunda müstensih Hazreti Ömer'in ciğer pasesi olan çocuğuna dahi acımadığını ve işlediği günah karşısında İslam'ın hükmünü yerine getirmekten çekinmediğini ısrarla vurgulayarak bütün Müslümanlar'ın aynı duyarlılıkta olmalarını ister ve bu tür durumlara düşmemek için Allah'a dua eder.

History of Turkish or Turkic, Sayı: 10, Sayfalar: 1005-1046; ZAL, Ünal & EKER, Ümit (2015), *Risale-i Ehl-i Derviş, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Sayı: 10, Sayfalar: 283-328; Zal Ünal&Eker, Ümit (2014), *Risâle-i Temürçilik, Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 4, 2014, Sayfa: 11-2, İzmir; Zal, Ünal (2016), *Tezkire-i Hazreti Hoca Muhammed Şerif Büzürgvar Bu Turur, Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Sayı:11, Sayfalar: 1191-1240, Türkmen, Seyfullah (2015), *Kitâb-ı Câmî'a'l-Hikâye, Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi 2015/5*, Nevşehir.

3. Dil İncelemesi³

3. 1. Yazım ve Ses Bilgisi

3. 1. 1. Ünlü Uyumları

3. 1. 1. 1. Kalınlık-İncelik uyumu

Klasik Çağatay Türkçesinin genel özelliği olan kalınlık-incelik uyumunun, üzerinde çalışılan *Rahatü'l-Ḳulub* metninde de sağlam olduğu görülür. Örneğin: *didiler 3b/1, sizge 4b/1, içmekni 5a/7, taşkari 9b/1, bedenleridin 12b/6, özelerige 14a/8, boldı 16a/9, körgey 18a/7* gibi.

Bununla birlikte aynı metin içinde kalınlık incelik uyumunun dışında kalan bazı kullanımlara da rastlanmaktadır. Söz konusu bu uyuma aykırı kullanımlar Türkçe kelimelerde olduğu gibi Arapça ve Farsça kelimelerde de görülmektedir (Eraslan 1970: 10; Eckman 2003: 27). İncelenen metinde *kılguçılarga 1b/9, işka 2a/6, depdurlar 2b/1, ange 6a/6, körüban 17b/4* örneklerinde olduğu gibi az sayıda da olsa Türkçe kelimelere gelen eklerin kalınlık-incelik uyumunu bozduğu görülmektedir.

Çağatay Türkçesinde Arapça ve Farsça alıntı kelimelerin ince sıradan kök ve gövdelerine kalın sıradan bir ek almaları genel bir kuraldır. Üzerinde çalışılan metinde bu kurala uygun kullanımlar olduğu gibi uymayan yapılar da vardır. *müselmānlarğa 18b/1, ravzalarige 3a/9, şahābelerge 3a/8, adllerige 16a/2, bāzārğa 10b/7, yārānları 11a/2*.

3. 1. 1. 2. Düzlük-Yuvarlaklık Uyumu

Çağatay Türkçesinde düzlük yuvarlaklık uyumu tam olarak gelişmediğinden dolayı ek ve yardımcı ünlülerin tamamı bu uyumdan aynı derecede etkilenmemişlerdir (Eckmann 2003: 30; Taş 2001; 2010). İncelenen elyazması eserde bu uyuma giren örnekler olduğu gibi girmeyen örnekler de bulunmaktadır. Örneğin *bolup 2a/3, andağ 13a/9, yıglap 13b/3, yetti 14b/2, bolsa 15a/4, körgey 18a/7* gibi kelimeler uyarken; *içirüp 9a/2, irdük 11a/3, yüzini 11b/8, keltürmek 12a/8* kelimeleri uymamaktadır.

Yine isimden isim yapma eklerinden biri olan *+lığ, +lig, +luğ, +lüg, +lık, +lik, +luğ, +lük* ekinin ünlüsü Eski Türkçeden beri yuvarlak ünlülü kelime tabanlarında da yuvarlak olarak görülür (Gabain 1995: 44; Tekin 2003: 167-168). İncelenen metinde geçen *bakmaqlıq 2a/6, türlüğ 6b/6, mestligi 7a/1, başlığ 12b/1, ellige 14a/1* gibi kelimelerde *+lığ, +lig, +lık, -lik* ve *+lük* biçimleri kullanılmıştır.

3. 1. 2. Ünlü Değişmeleri

3. 1. 2. 1. e > i

Türk dilinde “kapalı e” olarak adlandırılan bu ses olayı, “e” sesinin “i” sesine geçişini ifade eder (Arat 1987: 338; Yılmaz 1991: 155; Kocaoğlu 2003: 266-281). Üzerinde çalışılan tezkirede kelimelerin ilk hecelerinde “kapalı e” ünlüsü hem /e/ hem de /i/ ile yazılmıştır. Örneğin, *kéter 2a/4, értesi 3b/1, këyin 4a/3, didi 4b/7, émes 6a/3, émdi 7b/1, didiler 7b/2, héç 8a/1, eşitip 8a/3, yémey 8b/2, işitip 9a/6, irdük 11a/3, yéne 11b/3, birmek 11b/3, irmes 11b/4, bérür 13b/9, érenler 17b/8...* gibi.

3. 1. 2. 2. e > ö

İncelenen metinde *öyige 7b/4* kelimesinde görülür.

³ Bu bölümde sadece metinde bulunan özellikler incelenmiştir. İnceleme Klasik Çağatay Türkçesi dil özellikleri göz önünde bulundurularak sadece ses ve şekil bilgisi temelinde gerçekleştirilmiştir. Klasik Çağatay Türkçesinden farklı olan özellikler üzerine yoğunlaşmış, metnin dışına çıkılarak genel bir gramer incelemesi yapma yoluna gidilmemiştir.

2. 1. 2. 3. ü > ö

İncelenen metinde az sayıda örneğe rastlanmıştır. *hökmige 16a/8*.

3. 1. 3. Ünsüz Değişimleri

3. 1. 3. 1. Dudak Ünsüzlerinin Değişimi

3. 1. 3. 1. 1. b > p

Çağatay Türkçesinin diğer eserlerinde de görülen bu ses hadisesi oldukça yaygındır (Berbercan 2011: 445). İncelenen metinde ise kelime başındaki “b” sesleri genellikle korunmakla birlikte *pür-yân 11a/4* örneğinde olduğu gibi “p”li şekline de rastlanılmıştır.

3. 1. 3. 1. 2. p > f

İncelenen metinde kelime başındaki “p” sesinin “f”ye dönüştüğü örnekler ise şunlardır: *feşimân 5b/7*, *fenâheñde 2b/3*, *fiyâle 5b/2*.

3. 1. 3. 1. 3. b > m

Metindeki, *mengizlik 17a/7*, *miñ 8b/4*, *munı 4b/5*, *maña 13b/5* örnekleri ise kelime başındaki b > m ses değişikliğini gösterir.

3. 1. 3. 2. Diş Ünsüzleri

3. 1. 3. 2. 1. t > d

Eski Türkçe kelime başı t’lerin Çağatay Türkçesinde de genel olarak korunduğu bilinmektedir (Eckmann 2003: 37). Ancak bazı metinlerde Oğuz ağızlarının eskisiyle t>d değişimi görülebilir. İncelenilen metinde kelime başı “t” ünsüzünün *tomorlarını 4a/8*, *tilediler 13b/2*, *tüşti 13b/4*, *tüş 17a/1* örneklerinde korunmakla birlikte; *dép 4a/8*, *didiler 7b/2* gibi kelimelerde ise özellikle ti-fiilinin di- şeklinde kullanıldığı görülmektedir.

3. 1. 3. 3. Gırtlak Ünsüzleri

3. 1. 3. 3. 1. k>ğ

Çağatay Türkçesinde bazen k sesi, *sağlamak*, *ağşam*, *toğsan*, *uyğu* gibi kelimelerde görüleceği üzere ünsüzlerin yanında ğ’ya dönüşür (Eckman 2003: 39). Yazma eserde bu tür bir örneğe *tağ 4a/7* kelimesinde rastlanılmıştır.

3. 1. 4. Ünsüz Uyumu

Ünsüz uyumu yan yana gelen kelimelerin tonluluk tonsuzluk bakımından birbirine uyması olayıdır (Ergin 1992: 75). Üzerinde çalışılan metinde ünsüz uyumunun tam olmasına rağmen bazı kelimelerde bu uyuma uyulmadığı görülmüştür. Metindeki *yetti 14b/2*, *ayttı 14b/7*, *yığlaştılar 3b/6*, *tüşti 5b/8* örneklerinde bu uyum görülürken; *kılpdur-men 7a/9*, *dépdurlar 2b/7*, *turupdurlar 17a/5* ve *bolupdur 17a/8* gibi kelimeler ise ünsüz uyumuna girmemiştir.

3. 1. 5. Ünsüz İkizleşmesi

Ünsüz ikizleşmesi Çağatay Türkçesinde sayı isimlerinde görülür (Eckmann 2003: 41). İncelenen metinde bu tür ikizleşme örneklerine *yette 15b/8*, *ékkileri 3a/3-4* kelimelerinde rastlanılmıştır.

3. 2. Şekil (Yapı) Bilgisi

3. 2. 1. Yapım Ekleri

3. 2. 1. 1. İsimden İsim Yapma Ekleri

+IIK/+IIG/+IUK: Metinde bu ekle ilgili şu örneklere rastlanılmıştır: *başlığ 12b/1*, *yarlığda 13b/8*, *şarâbhörlük 18b/3*, *türlük 6b/6*, *şühhelik 5a/6*, *mestlikni 6a/2*.

+InCI: Yazma eserde tek örneğine rastlanmıştır. *toğuzuncı 1b/2*.

3. 2. 1. 2. İsimden Fiil Yapma Ekleri

+IA-: Bu ekin örneklerini *yıglaştılar 3b/6, yollama 6b/3, başlap 6a/6* kelimelerinde görebiliriz.

+Ar-: Bu ek eserdeki *sargarıp 16a/4* kelimesinde geçmektedir.

3. 2. 1. 3. Fiilden Fiil Yapma Ekleri

Üzerinde çalışılan metinde geçen fiilden fiil yapan ekler ve örnekleri ise aşağıdaki gibidir:

-DUr-: *olturup 6a/4, keltürmegen 15a/7, öltürürler 5a/4-5, keydürüp 2a/1*.

-I/UL- : *yıgılıp 10b/9, tapılmas 17b/8, üzülmegey 11a/6*.

-GUz-/-KUz- : *yetküzüp 12b/5-6*.

-I/Un- : *körünmey 8a/1*.

-mA-: *kıлмаğunça 1b/9, kıлмаğıl 7a/8, bolmağay-men 10a/9, kılmadı 13a/1, unamadılar 13a/9, urmağunça 13b/7*.

-Ur-: *köcürdi 17b/2*.

-Ar-: *çıkardı 5b/2*.

-An-: *uyan 8b/2*.

3. 2. 1. 4. Fiilden İsim Yapma Ekleri

Rahatü'l-Kulub metninde tespit edilen fiilden isim yapan ek ve örnekleri şunlardır:

-(A)k: *tilekim 17b/8*.

-ğucı: *kılğuçılarga 1b/9*.

-kA: *kıska 2a/5*.

3. 2. 1. 4. 1. Çekimsiz Fiiller (Fiilimsiler)⁴

3. 2. 1. 4. 1. 1. İsim-Fiiller

İncelenen metindeki isim fiil ekleri ve örnekleri ise şunlardır:

-mAK/mAğ: *birnek 11b/3, işitmek 2b/7, içmekni 5a/7, urmağ 1b/8, bakmağlık 2a/6*.

-Iş: *salışığa 12b/5-6*.

3. 2. 1. 4. 1. 2. Sıfat-Fiiller

Metinde geçen -Ġan eki örnekleri aşağıda görülmektedir:

-ĠAn/-kan: *kılğaniñ 8b/7, buyurğanlarını 9b/5, turğan 13a/4*.

3. 2. 1. 4. 1. 3. Zarf-Fiiller

İncelenen yazmada geçen iki ek ve örnekleri ise şunlardır:

-p⁵ /-Ip/-Up: *aytıpdurlar 1b/4, keydürüp 2a/1, kelmep 3a/6, körüp 4a/5, içip 5b/4*.

-GAlI: *urğalı 15a/8, bergeli 13b/2*.

⁴ İsim-fiil, sıfat-fiil ve zarf-fiil eklerinin geçici isim yaptıkları kabulünden hareketle fiilden isim yapma ekleri altında incelenmiştir.

⁵ Çağatay Türkçesinde ünlüyle biten fiil kök ve gövdelerine doğrudan eklenebilmektedir (Eckmann 1988: 113).

3. 2. 2. Çekim / İşletme Ekleri

3. 2. 2. 1. İsim Çekim / İşletme Ekleri

Çağatay Türkçesinde isim çekim ekleri Türkçe kelimelerde genellikle kalınlık-incelik uyumuna uyar. Ancak Arapça ve Farsça kelimeler üzerinde tam bir uyum görülmez. Bu kelimelerde eklerin kısmen uyuma girdiği ancak çoğunlukla uyum dışı kaldığı görülmektedir (Eckman 2003: 61).

3. 2. 2. 1. 1. Çokluk Eki

Çokluk kavramı *+IAr* eki ile sağlanmıştır. Ancak incelenen metinde ekin nezaket ve saygı bildirdiği kullanımlar da bulunmaktadır. Örneğin *başları kaydı 5b/4-5 (saygı), kollarını 10b/7 (çokluk), mâcerâlar 15b/8 (çokluk), hûri-gûlmânlar 17a/4 (çokluk), müselmânlar 18a/3 (çokluk), sizler 18a/7 (çokluk), érenler 17b/8 (çokluk)* kelimelerinde bir saygı ifadesi, diğerlerinde ise çokluk durumlarını görmek mümkündür.

3. 2. 2. 1. 2. İyelik Ekleri

İncelenen metinde iyelik eklerinin kullanımında yardımcı ünlülerin düzlük yuvarlaklık uyumuna genelde uyduğu görülmüştür.

1. T. Ş. *+Im/+Um*: *günâhımnı 16b/7, oğlumniñ 16b/7-8, içimge 13b/8, yüzümni 17b/5.*

2. T. Ş. *+İñ/+Uñ*: *seniñ 16b/5, koluñ 17b/6.*

3. T. Ş. *+I/+sI*: *anası 16a/7, atası 8a/3, balası 6b/3, nebiresini 8a/5, ciger-pâresini 18a/2.*

1. Ç. Ş. *+ImIz*: *bağımız 11a/3, cânımıznı 13a/6, yüreklerimiz 11a/4.*

2. Ç. Ş. *+İñIz/+UñIz*: *dadañız 6a/3, çehreñiz 4a/7.*

3. Ç. Ş. *+IArI*: *günâhlarığa 18a/5, köñgüllerige 5b/7, öylerige 3b/9.*

3. 2. 2. 1. 3. Hâl Ekleri

3. 2. 2. 1. 3. 1. İlgi Hâli Eki

Çağatay Türkçesinde ilgi hâli eki *+nİñ/+nUñ* şeklindedir. Fakat incelenen bu ekin metinde sadece düz şekli ile karşılaşılmıştır. *közniñ zinâsı 2a/5, ayağniñ zinâsı 2a/6, kolniñ zinâsı 2a/7, resûlallâhniñ ravzalarıge 3a/9, oğlumzniñ 2b/9, şarâbniñ 7a/1, meniñ 16b/8.*

3. 2. 2. 1. 3. 2. Belirtme Hâli Eki

Çağatay Türkçesinde belirtme hâli *+nI*, üçüncü teklik şahıs iyelik ekinden sonra ise *+n* ekiyle kurulur (Eckmann 2003: 69). Çalışmada sadece birinci şekli olan *+nI* örneklerine rastlanmıştır. *kızını 6b/4, nebiresini 8a/5, sözni 9a/6, günehlerini 9b/6, kollarını 10b/7, anamni 11b/9.*

3. 2. 2. 1. 3. 3. Yönelme Hâli Eki

Metinde yönelme hâli eki *+KA/+GA* olarak görülür: *işka 2a/6, nâmaħremge 2a/5, bāğka 6b/5, levh-i kalemğa 3b/8, yanlarığa 5b/9, kazanğa 6b/2, kimge 8a/1, öyige 8a/9, özesige 11a/5, yerke 12a/4.*

3. 2. 2. 1. 3. 4. Bulunma Hâli Eki

İncelenen metinde bulunma hâli eki *+dA* şeklindedir: *dergâhıda 7a/9, bāğda 6b/7, duzâğda 1b/6, 'âlemde 2a/2, şışede 4b/4, öyde 10a/8.*

3. 2. 2. 1. 3. 5. Ayrılma Hâli Eki

Ayrılma hâli eki *+dIn* biçimindedir: *olardın 11a/3, bedenleridin 12b/6; 16a/4, sudın 13b/6, fâsıklıkdın 18b/3.*

3. 2. 2. 1. 3. 6. Eşitlik Hâli Eki

Çağatay Türkçesinde eşitlik hali eki *+çA* şeklinde işaretlenmiş olup incelenen metinde kalıplaşmış olarak *nêçe 3a/4* kelimesinde görülmektedir.

3. 2. 2. 2. Aitlik Eki

İncelenen metinde aitlik eki *+KI* olarak görülmektedir: *cuhūdniñkide 8b/6*.

3. 2. 2. 3. Fiil Çekim / İşletme Ekleri

3. 2. 2. 3. 1. Zaman Ekleri

Rahatü'l-Kulub'da geçen zaman ekleri genellikle Klasik Çağatay Türkçesinin özelliklerini taşımaktadır. Yazmadaki zaman ekleri şu şekildedir:

3. 2. 2. 3. 1. 1. Görülen Geçmiş Zaman

Çağatay Türkçesinde görülen geçmiş zaman eki *-DU* dur (Eckmann 2003: 114). Ek, incelenen metinde de bu şekilde geçmektedir. *dêpdurlar 2b/1, yoğdur 4b/7, kıldılar 3a/3, yandılar 3b/9, bermedi 7a/5, boldı 9a/8, irdük 11a/3, buyurdılar 12a/5, kalmadı 13a/1, yazdı 14a/5, dağladı 16a/7, urdı 18a/2*.

3. 2. 2. 3. 1. 2. Öğrenilen Geçmiş Zaman

Çağatay Türkçesinde öğrenilen geçmiş zaman *-mİş*, *-GAn* sıfat-fiilleriyle ve *-p* (*dur / tur*, seyrek olarak da *durur / turur*) + *şahıs eki* yapısı ile kurulur (Eckmann 2003: 122-127). *keltürmegen 15a/7, degen 12a/5, tapıpdurlar 17a/3, bolupdur 17a/8, kılpdur-men 7a/9*.

3. 2. 2. 3. 1. 3. Geniş Zaman

Çağatay Türkçesinde geniş zaman *-r -Ar*, *-Ur* ekleriyle oluşturulmaktadır. Ekin olumsuzluk şekli *-mAs*'tır (Eckmann 2003: 103). *tapar 6b/1, turur 13b/8, bolur-men 12a/2, yorur 6a/7, bolmas 1b/9, tapılmas 17b/8, içmes-men 5a/3, bermes 7a/7, irmes 11b/4*.

3. 2. 2. 3. 1. 4. Gelecek Zaman - Geniş Zaman - İstek/Emir

Çağatay Türkçesinde *-GAy/-KAy* eki gelecek zaman ve istek işlevindedir (Eckmann 2003: 117). *körgey 18a/7, üzülmegey 11a/6, kêtkey 2b/1, bolğaysız 4b/2, bolmağay-men 10a/9, kılgay-sen 16b/8, saklağay-sen 2b/3*.

3. 2. 2. 3. 1. 5. Şimdiki Zaman

İncelenen eserde şimdiki zaman işaretleyicisi olarak, *-A/-(y)+ -dUr* yapısı kullanılmıştır. Bu yapı aynı zamanda genel geçer durumlar ve sürerlilik de ifade eder (Dağıstanlı 2012: 1344). Bu işaretleyiciler metinde birinci ve üçüncü teklik şahıs biçimleriyle görülmektedir. Kullanılan şahıs eklerinin ise zamir kökenli oldukları görülür (Eckmann 2003: 127): *uradur-men 10a/4, boladur 15a/7, keltüredür-men 10b/6, biredür-men 11b/6*.

3. 2. 2. 3. 2. Kip Ekleri

3. 2. 2. 3. 2. 1. Emir Kipi

Metinde *-GAy/-KAy* gelecek zaman işlevli ekin çoğunlukla istek/emir kipi görevinde kullanıldığı görülmektedir. Ancak bunun dışında emir kipi çekimi de bulunmaktadır. Bu emir çekiminin metinde ikinci teklik, üçüncü teklik, ikinci çokluk ve üçüncü çokluk şahısları bulunur: *kılmağıl 7a/8, uyan koptıl 8b/2, aytıl 8b/4, öyde ursunlar 10a/8, fedâ bolsun 14a/6, su beriñler 13b/5*.

3. 2. 2. 3. 2. 2. Şart Kipi

Çağatay Türkçesinde şart çekimi, *-sA* eki ve iyelik kökenli şahıs ekleriyle gerçekleştirilir (Eckmann 2003: 116). *kılsañız 11b/5, keltürseñiz 12a/1, zinā kılsa 1b/4, anlasa 5a/4, işitse 6a/3, yüzini sürtse 11b/8, deseñ 15a/6*.

3. 2. 2. 3. 2. 3. Gereklilik Kipi

Çağatay Türkçesinde gereklik bağımsız bir ekle yapılmayıp *-mAk* isim-fiil ekinin ardından gelen *kirek/kerek* kelimesiyle sağlanır: *işitmek kerek 2b/7*.

3. 2. 2. 3. 2. 4. İstek Kipi

Çağatay Türkçesinde istek kipi eki birinci teklik şahısta *-(A)y*, *-(A)yIn*, *-(A)yIm*; birinci çokluk şahısta *-(A)II*, *-(A)IIñ*, *-(A)IIIm* ekleriyle kurulur (Eckmann 2003: 114). *kılalı 3b/1, bereli 11a/9*.

3. 2. 2. 4. Bildirme

Rahatü'l-Ḳulub'de bildirme *-DUr* ekiyle veya *tur-* fiilinin geniş zaman üçüncü teklik şahsıyla ve *ir-/i-* ek-fiili ile kurulur.

3. 2. 2. 4. 1. -DUr ekiyle veya tur- fiilinin geniş zaman üçüncü teklik şahsıyla oluşturulan yapılar:

Ekleşenler: *aytıpdurlar 1b/4, depdurlar 2b/7, yokdur 4b/7, yaşırağdur 8b/5*.

Eksizler: *hāli bar 4a/9, ahvāli yok 14b/4*.

3. 2. 2. 4. 2. ir-/i- fiili ile kurulan yapılar: Metinde ek-fiilin görülen geçmiş zamanı ile geniş zamanının olumsuzu örneklerine rastlanılmıştır. Bazı kullanımlarda ek-fiildeki “r” ünsüzün düştüğü görülmektedir: *olturup idiler 5b/6, kofup idiler 5b/9, dep idiler 11b/9, kelmep irdiler 3a/6-7, andağ imes 13a/9*.

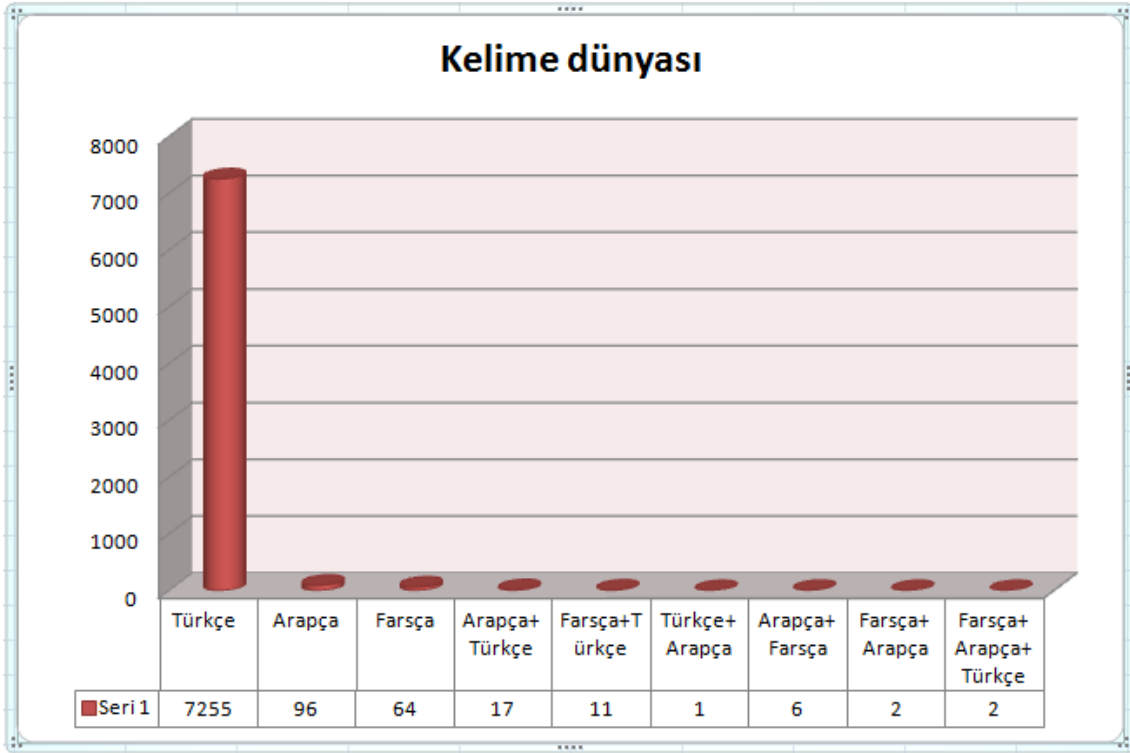
3. 3. Kelime Dünyası⁶

Rahatü'l-Ḳulub yazması, İslami konulu bir metin olduğu için Türkçe kökenli kelimelerin yanında Arapça ve Farsça kelimeler de önemli bir yer tutar. Yazmada toplam 7453 kelime vardır. Bu kelimelerden çalışmanın sözlük kısmına alınanların sayısı köken itibarıyla şöyledir:

Arapça: 96, Farsça: 64, Arapça+Türkçe: 17, Farsça+Türkçe: 11, Türkçe+Arapça: 1, Arapça + Farsça: 6, Farsça+Arapça: 2 ve Farsça+Arapça+Türkçe: 2'dir.

Arapça ve Farsça yaklaşık 198 kelimenin bulunduğu sözlük kısmından da görüleceği üzere bu eserdeki Türkçe kelime oranı yaklaşık 7255'in üzerindedir. Tezkirenin kelime kadrosu grafikte şu şekilde gösterilebilir:

⁶ Türk dilinin tarihi dönemlerinde kaleme alınan bazı eserlerin kelime dünyaları üzerine çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Bk. Taş 2007: 231-244; 2009; 2010: 33-71. Bu ve benzeri çalışmalar, söz konusu dönemlerin söz varlığının ortaya konulması ve Türk dilinin tarihi seyrini takip etme açısından büyük katkı sağlayacaktır.

4. Sonuç

Doğu Türkistan'dan İsveç'e getirilen Türkçe elyazması eserler üzerine yapılan en önemli çalışmalar Gunnar Jarring'e aittir. Söz konusu çalışmaların biri de 1982 yılında Lund'da basılan *Literary Texts From Kashghar* adlı eserdir. Bu eser içerisinde yer alan dört yazmadan biri ise *Rahatü'l Kulub*'dür.

Gunnar Jarring tarafından bir önsöz eklenerek derlenen bu kitapta yazmanın tamamı değil sadece ondokuzuncu bölümü yer alır. Son dönem Çağatay Türkçesi dil özellikleri taşıyan bu yazmada konu gereği Arapça ve Farsça unsurlar bulunmasına rağmen Türkçe kelime oranı daha fazladır.

Bu makalede, elimizdeki elyazmasının öncelikle çeviri yazısı, ardından gramer incelemesi yapılmıştır. Metnin daha iyi anlaşılması için ise bir bağlam sözlüğü verilmiştir. Makalenin sonunda ise Türklük bilimi çalışmalarında faydalı olacağı düşüncesiyle eserin tıpkıbasımına yer verilmiştir.

Bu tür çalışmaların yapılması hem Türk kültür ve medeniyet çevrelerinde kaleme alınan eserlerin ortaya çıkarılması hem de Türk dilinin tarihi gelişim sürecini takip etmek açısından büyük önem taşır.

Kaynakça

AKALIN, Şükrü Halûk vd. (2011), Türkçe Sözlük, *Türk Dil Kurumu Yayınları*, Ankara.

_____ (2005), Yazım Kılavuzu, *Türk Dil Kurumu Yayınları*, Ankara.

ARAT, Reşit Rahmeti (1987), "Türkçe Metinlerde e/i Meselesine Dair", Makaleler I, *Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları*, Ankara.

ATALAY, Besim (1970), Abuşka Lûgati veya Çağatay Sözlüğü, *Ayyıldız Matbaası*, Ankara.

- BERBERCAN, Mehmet Turgut (2011), “Buğra Tezkiresinden Parçalar (Transkripsiyon - Dil Özellikleri Üzerine Üzerine Bazı Açıklamalar - Tercüme”, *International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume 6/4, s. 431-455.*
- COURTEÏLLE, Pavet de (1870), Dictionnaire turk-oriental, Paris.
- DAĞISTANLI, B. Erdem (2012), Tezkire-i Buğra Han’ın Çağatayca Yazılmış Bir Nüshası (Metin-Dil İncelemesi-Tıpkıbasım), *International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume 7/4, s. 1313-1393.*
- Devellioğlu, Ferit (1997), Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat, *Aydın Kitabevi Yayınları*, Ankara.
- ECKMANN, János (2003), Çağatayca El Kitabı, [Çeviren: Günay Karaağaç], *Akçağ Yayınları*, Ankara.
- ERASLAN, Kemal (2012), Eski Uygur Türkçesi Grameri, *Türk Dil Kurumu Yayınları*, Ankara.
- _____ (1970), “Doğu Türkçesinde Ek Uyumsuzluğuna Dair”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, Cilt: 18, s. 113-124.*
- ERGİN, Muharrem (1992), Türk Dil Bİlğisi, *Bayrak Basım/Yayıml/Tanıtım*, İstanbul.
- GABAİN, A. Von (1995), Eski Türkçenin Grameri, [Çeviren: Mehmet Akalın], *Türk Dil Kurumu Yayınları*, Ankara.
- İBRAGİMOV, A., (1982), Kelürname, Taşkent.
- JARRİNG, Gunnar (1977), Tjurkologija v Švecii. *Sovetskaja tjurkologija 3, s. 94-102. [Türkçesi: İsveç’te Türkoloji Araştırmaları. Belleten 173, Ankara 1980, s. 125-136.]*
- _____ (1997), Central Asian Turkic place-names: Lop Nor and Tarim area: an attempt at classification and explanation based on Sven Hedin’s diaries and published works. *Sven Hedin Foundation, National Museum of Ethnography, Stockholm.*
- KANAR, Mehmet (2000), Farsça-Türkçe Sözlük, *Deniz Kitabevi*, İstanbul.
- KOÇAOĞLU, Timur (2003), “Tarihi Türk Lehçeleri Metinlerinin Transkripsiyonlanmasında Kapalı é/i Meselesi”, *Türk Kültürü*, Sayı: 483-484, s. 266-281.
- KAÇALİN, Mustafa Sinan (2011), Niyâzî Nevâyî’nin Sözleri ve Çağatayca Tanıklar, El-Lugatu’n-Neva’iyye ve’l-stihadatu’l-Cagata’iyye, *Türk Dil Kurumu Yayınları*, Ankara.
- MARUFOV, Z. M. (1981), Özbek Tilining İzahlı Luğati, *Moskva Rus Tili Neşriyati*, Moskova.
- MUTÇALI, Serdar (2014), Arapça-Türkçe Sözlük, *Dağarcık Yayınları*, İstanbul.
- NECİP, Emir Necipoviç (1995), Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü, *Türk Dil Kurumu Yayınları*, Ankara.
- PAÇACIOĞLU, Burhan (2006), Türkçenin Sözcük Dağarcığı, *Bizim Büro Basımevi*, Ankara.
- STEİNGASS, Francis Joseph (2005), A Comprehensive Persian-English Dictionary, *Çağrı Yayınları*, İstanbul.
- Şemsettin Sami (1989), Kâmûs-ı Türkî, *Enderun Yayınları*, İstanbul.
- Şeyh Süleyman Efendi (1298), Lûgat-i Çağatay ve Türkî-i Osmânî, İstanbul.
- TAŞ, İbrahim (2001), Çağatayca Kur’an Tefsiri (21a-41b) Giriş-Metin- Dizin, *(Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Türk Dili Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi)*, İstanbul.

- _____ (2007), “Kutadgu Bilig’in Söz Varlığından Örnekler”, *Türk İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi* 4: 231-244.
- _____ (2009), Süheyl ü Nev-bahâr’da Eskicil Öğeler, *Palet Yayınları*, Konya.
- _____ (2010), “Şeybâniler Dönemi Çağatayca Kur’ân Tefsiri’nin Sözvarlığı Üzerine Notlar”, *International Journal of Central Asian Studies, Volume 14*, Korea. s. 33-74.
- TEKİN, Talat (2003), Orhon Türkçesi Grameri, *Sanat Kitabevi*, İstanbul.
- ÜNLÜ, Suat (2013), Çağatay Türkçesi Sözlüğü, *Eğitim Yayınları*, Konya.
- VÁMBÉRY, Hermann (1867), *Çagataische Sprachstudien*, Leipzig.
- YAZIR, Elmalılı Muhammed Hamdi (2000), Kur’ân-ı Kerîm ve Meal-i Şerîfi [Hazırlayan ve notlandıran, Ertuğrul Özalp], *İşaret Yayınları*, İstanbul.
- YILMAZ Ceylan, Emine (1991), “Ana Türkçede Kapalı e Ünlüsü”, *Türk Dilleri Araştırmaları*, s. 151 – 165.
- ZAL, Ünal&Eker, Ümit (2014), Ebû Nasr Samânî Tezkiresi, *Uygur Araştırmaları Dergisi*, S. 4 (Güz), s. 11-23.
- _____ (2014), Risâle-i Temürçilik, *Uygur Araştırmaları Dergisi*, S. 4 (Güz), s. 155-173.
- _____ (2015), Risâle-i Ehl-i Dervîş, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume 10/2 Winter*, p. 283-328.
- _____ (2015), Tezkire-i Çihilten [Tezkire-i Heft Muḥammedân Pâdişâh], *Turkish Studies - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 10/4 Winter*, p. 1005-1046.
- ZAL, Ünal (2016), Tezkire-i Hazreti H^vace Muhammed Şerif Büzürg-var Bu Turur, *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Sayı:11, Sayfalar: 1191-1240.
- _____ (2016), İsveç’teki Çağatayca ve Uygurca Eserler, *Bilimsel Araştırma Projesi*, Nevşehir. [Devam etmektedir].

5. Metnin Çeviriyazısı

Rāhatü'l-Kulüb

[1b] (1) yâ ilāhe'l-alemîn veya ḥayre'n-naşırîn bi-raḥmetike (2) yâ erḥame'r-raḥimîn on tokuzuncı bābda zinādın (3) men' kılmakñıñ beyānı ḥazreti peygamber şallallāhü 'aleyhi (4) vesellem aytıpdurlar her kim zinā kılsa (5) ḥah er ḥah mazlüm ikilesini ḥüdā-yı (6) te'ālā üç yüzyıl düzaḥda 'azāb kıılır-(7)lar bu 'ālemde şerī'at ḥükmi birle yüz (8) bir derre urmaḥ buyurupdurlar tā andağ (9) kılmagunça pāk bolmas zinā kılguçılarge [2a] (1) kıyāmet küni otdın libās keydürüp 'azāb (2) kıılırlar bu 'ālemde bi-'izzet bi-ḥürmet (3) faḳir teng-i dest bolup āhiri ḥārlikḳa ḳalur (4) yüziniñ nūrı kēter 'ömri (5) kışka bolur közniñ zināsı nāmaḥremge (6) baḳmaḳlık ayağñıñ zināsı ḥarām işka (7) baḳmaḳ ḳolñıñ zināsı ḥarāmñı tutmaḥ (8) ḥazret-i peygamber şallallāhü 'aleyhi vesellem aytıp-(9)durlar her kim bir mertebe zinā kılsa yetmiş [2b] (1) yıllık 'ibādeti

berbād kêtkey dèpdurlar (2) ilâhi cümle bendeñke tevîk berip zinâ (3) işidin öz fenâheñde sağlağay-sen (4) ĥazret-i peygamber şallallâhü ‘aleyhi vesellem aytıp- (5)durlar kim ĥüdâ-yı te‘âlâ mendin keyin peygamber (6) keltürür bolsalar ‘ömerni peygamber kıılır (7) dèpdurlar vâüi‘ işitmek kerek ĥazret-i (8) ‘ömer rażıyallâhu ‘anh köçleri bile andağ (9) niyet kııldılar kim şubu ođlumızniñ [3a] (1) ĥađkıda ikilemiz bir ay rûze tutup her küni (2) yüz rek‘at namâz-ı nafile öteyli dèp (3) ĥâlîşan mu‘id niyet kııldılar ebüşeheme êkki-(4)leri yamân mihrîbân êrdiler bir neçe (5) künden keyin ĥüdâ-yı te‘âlâ şafalık berdiler (6) amma ebüşeheme tüzük mağdûrlarığa kelmep (7) irdiler ĥazreti ‘ömer rażıyallâhu ‘anh bir kün (8) şaĥâbelerge kişi iberdiler tañla ĥazreti (9) resûlallâhniñ ravzalarige yığlıp [3b] (1) ĥađm-i ĥur‘ân kıılalı didiler êrtesi cemi‘ (2) şaĥâbeler yığlıp ĥazret-i resûlallâh-(3)niñ ravzalarige bardılar ĥazret-i (4) ebüşeheme rażıyallâhu ‘anh neçend päre ĥu‘rân (5) tilâvet kııldılar şaĥâbeler zâr zâr (6) çün ebr-i nevbahâr yığlaştılar bular-(7)niñ feryâd-ı fiğânlarığa ‘arş kürsi (8) levĥ ü ĥalemđa yetti andın tarĥaşıp her ĥa-(9)ysıları öylerige yandılar [4a] (1) ammâ ĥazret-i ebüşeheme rażıyallâhu ‘anh ađrıĥ-(2)dın yeñi ĥopđan çehreleri za‘îf mecrûĥ (3) mağdûrları yok keyin ĥalıp âheste (4) kelür êrdiler nâgâh bir cuĥûd ĥabîb (5) bar êrdi ĥazret-i ebüşehemeni körüp (6) kıçkıırıp alıp ayttı ki ey ebüşeheme (7) taĥı tüzük sađayđanıñız yok çehreñiz (8) hem bozık dèp tomorlarını körüp (9) ayttı ki sizniñ za‘fiñiz ĥayli bar men [4b] (1) sizge bir yaĥşı devâ kıılay ki ol sebep (2) bolup bir neçe kün selâmet bulđaysız (3) dèp öyige başlap alıp bardı (4) kirip bir şışede çağır alıp (5) çıktı ayttı ki muni ađrıĥka devâ ü-(6)çün salıp êrdim her ĥaydađ ađr-(7)ıĥka mundağ devâ yokdur didi ĥazret-i (8) ebüşeheme sordılar muni neçük nemerse (9) bile etken dèp êrdiler üzüm [5a] (1) bile etken didi andağ bolsa bu çağır-(2)dur men mundağ nemersen eger ağırıp (3) ölse hem içmes-men didiler eger dadam (4) anlasa meni seng-sâr kıılıp öltür-(5)ürler dèp êrdiler cuĥûd ayttı ki (6) her ĥaydađ ĥarâm ve şübhelik darun devâ (7) üçün içmekni revâ dèpdürler dèp (8) neçend deliller bile vesvese kııldı pes (9) ey birâder ĥazret-i ebüşeheme dek [5b] (1) zât-ı şerîfni yamân bed-aşl (2) kıılıp yoldın çıkardı bir fiyâle çağır (3) tutup berdi ĥazret-i ebüşeheme bî-mağdûr (4) bu çağırni içip aydılar başları (5) ĥaydı faşlı toĥtab ĥopay dèp (6) oturup idiler mest kııldı içke-(7)nlerige feşimân kıılıp köñgüllerige (8) bir vaĥşet endîşe tüşti orun-(9)larıdın kofup idiler yanlarığa [6a] (1) sirildiler bu nâbekâr ayttı ki bu ĥâl birle (2) neçük taladı çıkıp bolur mestlikni her kim (3) bilür dadañız işitse hem ĥüb êmes (4) faşlı munda oturup sağayb bariñ (5) dèp neçend sözler bile ferifte kııldı bu (6) cuĥûdniñ bir bâğı bar êrdi ange başlap (7) kirip seyr-i temâşa kıılıp yorur êrdi **nazm**

öyünge kigürme ĥarı delleni

(8) kîrerde çıkarda bozar felleni

barça günehler[6b] (1) anasıdur çağır

barça günehler tapar andın (2) çağır

ĥazanđa yollama ĥarası yuđar

yamanđa (3) yollama balası yuđar

el-kıışsa bir delle vezîr (4) bar êrdi derĥâl bu cuĥûdniñ kıızını (5) yasab ârâste kıılıp bir bâğka alıp (6) kirdi elvân türlüĥ cilveler bile ĥazret-i (7) ebüşehemeni vesvese kıılıp bâğda zilĥçehâyı (8) gunâgun salıp kebâbhâyı gunâgun keltü-(9)rüp neçend fiyâle şarâb içürdi [7a] (1) şarâbniñ mestligi ĥâlib kelip (2) ĥazret-i ebüşeheme bî-ĥoş bolup cuĥûd-(3)niñ kıızı birle zinâ kııldılar bir sâ‘atdın (4) keyin ĥuşıđa kelip feşimân nedâmet kııldılar

(5) fâyide bermedi aydılar kim ey mazlûme meni (6) vesvese kılip yoldın çıkarıp-sen (7) êmdi feşimân fâyide bermes bu vâk' anı (8) hergiz kişige âşikâr kıлмаğıl men hüdâ-yı te'âlâ-(9)niñ dergâhıda katıg günâh-ı 'azîm kılıpdur-men [7b] (1) êmdi tövbe kıldım 'ömrüm içide mundağ günâh-(2)ni ašla kıлмаğay-men didiler hazret-i ebüşeheme (3) bu vâk' dın bisyâr perişân hâl bolup (4) öyige kelip kiçe tañ atkunça nâle (5) vü zârî birle yıglap tövbe istiğfâr (6) kıldılar ammâ o mazlûmeniñ boyıda (7) qalıp êrdi tokuz aydın keyin bir ho-(8)ş şüret oğul toğdı halkñiñ (9) bed-nâmıdın hacâletke qalıp tâ kırk kün-[8a] (1)ğaça hêç kimge aytmay kişige körünmey pinhân (2) saqlap êrdi âhîri anası delle karı (3) bu vâk' anı eşitip atası cuhüdğa ayttılar (4) hoşvaqt bolup hazret-i ebüşehemeni (5) şermende kıлмақ üçün anası nebiresini (6) köterip hazret-i 'ömer qaşlarığa alıp (7) kelip bu vâk' anı beyân kıldı hazret-i 'ömer (8) rażıyallâhu 'anh bisyâr dergâzab bolup (9) öyige keldiler hazret-i ebüşeheme ta'âm yêp [8b] (1) oturup êrdiler ey ebüşeheme ta'âmni (2) yemey uyan qopğıl senge ecel yetip-(3)dür-men sendin söz soraydur-men râstnı (4) aytğıl kıyâmet künidin miñ 'azâbım (5) yaşsırağdur fulân vaqt ve fulân (6) cuhüdniñkide çağır içip kıızı birle (7) zinâ kılganıñ râst mu dêp êrdiler (8) ey ata hüdâ-yı te'âlâniñ dergâhıda sizdin (9) qorqup yałgan aytsam tağı hem günehkâr bolur-[9a] (1)men ol cuhüd yolda yoluqup vesvese kılip (2) çağır içirüp bî-hüş bolup bu vâ-(3)kı' a ötkeni râstdur-men hem hu-(4)şumğa kelip çendân çendân feşimân (5) ve nedâmetler nâle vü zârîler birle hüdâ-(6)yı te'âlâğa tövbe istiğfâr kıldım didiler hazret-i (6) 'ömer ebüşehemedin bu sözni işitip gâzab-(7)ları tağı hem ziyâde boldı her târ-ı müy-(8)ları serbeder boldı hazret-i ebüşehemeniñ [9b] (1) qolıdın tutup taşkarı alıp çıkıp (2) eyittiler kim ey oğlum o dîn düşmeni (3) cuhüdiñ fermânını tutup zinâ yoluğa (4) kirip-sen hazret-i resûlallâhniñ (5) buyurğanlarını qabûl kılmay fesâd (6) günehlerini kılip-sen hüdâ-yı te'âlâniñ (7) kelâmıda özün oğur êrdiñ kim qavluhu (8) te'âlâ *ez zâniyetu vez-zâni fecelledû* (9) *küllî vâhidin min humâ miete cel' detin*⁷[10a] (1) ya' nî seni hüdâyı te'âlâniñ fermânı bile bu âyet-(2)niñ mazmûni birle hazret-i [f]eyğamber şallâllâhü (3) 'aleyhi vesellemniñ buyurğanları birle yüz (4) bir derre uradur-men didiler hazret-i (5) ebüşeheme eyittiler kim hüdâ-yı te'âlâniñ fermâ-(6)nını hazret-i resûlallâhniñ buyurğan-(7)larını qabûl kılmaska hêç çârem yoğdur (8) ammâ derre ursalar hem öyde ursunlar (9) şahâbeler arasında rüsvâ şermende bolmağay-men [10b] (1) didiler hazret-i 'ömer ayttılar kim ey oğlum (2) kıyâmetniñ şermendelikidin qorqmay (3) hâlîkı şermendelikdin uyatur mu-(4)-sen men hüdâ-yı te'âlâniñ fermânını (5) hazret-i resûlallâhniñ buyurğanlarını (6) barça keltüredür-men dêp ebüşehemeniñ (7) qollarını bağlap bâzârga alıp (8) yöridiler cemi' şahâbeler medîneniñ uluğ (9) uşakları eşitip hemmeler yığılıp [11a] (1) nâle vü zârî birle aydılar kim yâ 'ömer biz hemme-(2)miz hazret-i resûlallâhniñ yârânları (3) irdük olardin ayrılıp bağrımız (4) pür-yân yüreklerimiz hayrân boldı (5) olarnıñ derd-i firâqlarnıñ özesige (6) yana derd-i firâq üzülmegey êrdiñiz ebü-(7)şeheme üçün qaşsımızni hâhiş (8) kılsañız yüz derre uruñ biz hem (9) rızâ bereli didiler hazret-i 'ömer rażıyallâhu 'anh [11b] (1) ayttılar kim qavluhu te'âlâ *velâ tezîrû vâziretün* (2) *vizrâ uhrâ*⁸ bu âyetniñ ma' nîsi "günâhni (3) bir kişi kılip

⁷ Ayetin tamamı şöyledir: *Ez zâniyetu vez zâni feclidû kulle vâhidin min humâ miete cel'detin* ve lâ te' huzkum bi himâ ra' fetun fi dînillâhi in kuntum tu' minûne billâhi vel yevmil âhîr(âhîrî), vel yeşhed azâbehumâ tâifetun minel mu'minîn (mu'minîne). Nur suresi 2. âyet, [Zina eden kadın ve zina eden erkekten her birine yüz sopa vurun; Allah'a ve ahiret gününe inanıyorsanız, Allah dini(ni tatbik) hususunda sizi sakın acıma duygusu kaplamasın! Müminlerden bir grup da onlara uygulanan cezaya şahit olsun].

⁸ Ayetin tamamı şöyledir: İn tekfurû fe innallâhe ganiyyun ankum, ve lâ yerdâ li ibâdihil kufra, ve in teşkurû yerdahu lekum, ve lâ tezîrû vâziratun vizra uhrâ, summe ilâ rabbikum merciukum fe yunebbiukum bimâ kuntum ta'melûn (ta'melûne), innehû alîmun bi zâtis sudûr(sudûri). Zümer suresi 7. âyet, [Eğer O'nunla ilgili bütün bu gerçeklerin üstünü örtüp küfre sapiyorsanız, bilin ki Allah, sizden mutlak manâda bağımsızdır ve hiçbir şekilde size de, inanmanıza da ihtiyacı yoktur. Şu kadar ki O, kulları için nankörlük ve küfürden razı olmaz; eğer şükredip iman

edebni yene bir kişige birmek (4) revā irmes” didiler Һazret-i ebüşeheme (5) ayttılar kim iy ata siz her ne kılsañız men (6) fermān biredür-men Һazret-i resül şallāllāhu ‘aleyhi vesellem-(7)din eşitip êrdim her kim ata anasınıñ (8) ayağığa yüzini sürtse aña düzağ (9) otı Һarām dep idiler anamnı munda [12a] (1) keltürseñiz yüzümni ayağığa sürtsem (2) düzağnıñ ‘azābıdım Һalāş bolur-men mu ki (3) dep idiler Һazret-i ‘ömer aydılar mazlüm kişiniñ mundağ (4) yığın yerke kelmeki revā êrmes dep efleğ (5) degen kullarığa buyurdılar ey efleğ (6) Һudāyı te‘ālānıñ fermānlarını Һazret-i (7) peygamber şallāllāhü ‘aleyhi vesellemniñ buyurğan-(8)larını barça keltürmek için ebüşehemeni (9) yüz derre urğıl men sanab turay [12b] (1) didiler cemi‘ şaĥābeler başlığ medineniñ (2) uluğ uşakları yığılıp Һazret-i ‘ömerniñ ‘adl kılğanlarığa ebüşehemeniñ (3) Һalığa nāle vü zārı kılıp turdılar (4) el-kışsa efleğ *bismillāhirramānirrahīm*⁹ (5) dep Һudā-yı te‘ālānıñ fermānlarını yetkü-(6)züp derreni bir urup yene bir sa-(6)lışığa bedenleridin Һan revān boldı (7) tā derre onğa yetküçe ebüşehemeniñ nāle [13a] (1) vü zārısığa Һalknıñ Һākati Һalmadı efleğ (2) eyitti ki yā ‘ömer Һudā-yı te‘ālānıñ rızālığı ü-(3)çün êmdi Һalğanını maña ursunlar (4) men rızā berey didi unamadılar turğan (5) şaĥābeler her Һaysıları eyittiler ebüşeheme (6) için biz hem cānımıznı nisār kıldığ Һa-(7)ysımıznı Һaĥlasalar şunı ursunlar (8) Һazret-i ‘ömer rażıyallāhu ‘anh Һudāyı te‘ālānıñ (9) fermānı andağ imes dep unamadılar [13b] (1) el-kışsa derre yigermeye yetti Һazret-i ebüşeheme (2) su tilediler Һazret-i ‘ömer su bergeli Һoyma-(3)dılar Һazret-i ebüşeheme zār zār yığlap (4) ayttılar kim **nazm**

ičimge ot tutaştı (5) köyedür cānım

maña su beriñler içey-(6)bir Һanı

‘ömer aydı bermegil sudın (7) Һatreni

temām urmağunça bu yüz derreni

(8) Һudā yarlığıda andağ yok turur ‘ömer (9) öz köñlince neçük su bérür yene derre [14a] (1) ellige yetti körüñ ‘ömer aydı efleğ tağı (2) hem uruñ ebüşeheme aydı anamnı köre[y] (3) behillik tilep cān berey anası (4) bu sözni eşitip kelip yètip keldi (5) yüzi päre kılıp ne yazdı yetkenildi (6) oğlanım fêdā bolsun saña bu cānım (7) dep Һazret-i ebüşehemeniñ anaları (8) özelerige yıkılıp tüşti imdi Һalğan (9) derreni maña sokuñlar didi Һazret-i ‘ömer [14b] (1) aydılar Һudā-yı te‘ālānıñ fermānları andağ (2) êmes didiler ammā derre altmışğa yetti (3) anaları kelip ebüşehemeni tebretip (4) baqtı aşla tebegünçe aĥvāli yok şaĥābeler (5) hem kelip körüp renc bī-nihā-(6)yet bolupdur anaları zār zār yığlap (7) ayttı ki êmdi Һalğan her bir derreniñ (8) bedelide oğlumniñ Һaĥkıda bir ay rûze (9) tutup bir mertebe Һac Һavāf kılay [15a] (1) didiler Һazret-i ‘ömer rażıyallāhu ‘anh aydılar kim (2) eger Һudāyı te‘ālānıñ fermānında derre urmağ-(3)niñ bedelide yènme iş kılmak ya Һayr şadağa (4) bermek revā bolsa êrdi men hem şunı (5) kılar êrdim sizlerniñ köñlüñler (6) ağırdur dèsem Һudā-yı te‘ālānıñ fermā-(7)nını barça keltürmegem boladur dep (8) efleğni derre urğalı buyurdılar derre (9) seksenge yetkende Һazret-i ebüşeheme [15b] (1) cān beĥaĥĥ teslīm kıldılar Һalū *innā-(2)lillāhe ve innā*

ederseniz, O sizin hakkınızda bundan razı olur. Ve hiç kimse, bir başkasının günah yükünü çekmez ve başkasının günahıyla yargılanmaz. Neticede Rabbinizedir hepinizin dönüşü ve O, (dünyada) neyi ve ne maksatla yapıyor idiyse, bunların ne manâya gelip, ne netice verdiğini size bildirecek ve her birinden sizi hesaba çekecektir. Hiç şüphesiz O, sînelerin özünü, onlarda saklı tutulan bütün sırları hakkıyla bilendir].

⁹ Rahman ve rahim olan Allah'ın adıyla.

*ileyhi rāci'ün*¹⁰ ya' nī ḳalğan (3) yigirme derreni ölüg teñleriğa urdı-(4)lar tā yüz derreni temām ḳılıp cemi' (5) şaḫābeler bile ḫazret-i 'ömer rażıyallāhu 'anh (6) ḫüdāyı te'ālānıñ ḫoşnudluğı üçün du'ā ve münācāt (7) ḳıldılar medine ḫalkıdın feryād-(8) ı vāveylā ḡulgüle-i mācerālar çıktı yette ḳat āsmān (9) ferişteleri ḫur[i]-ḡılmānlar 'arş u kürsī [16a] (1) levh ü ḳalem nazāra ḳılıp ḫazret-i 'ömerniñ (2) mundaḡ adligeri tahsīn ve āferīn (3) ḳıldılar **nazm**

cānı çıktı teñi (4) ḳaldı sarḡarıp
temām bedenleridin ḳan (5) aḳıp
anası başını alıp kolıḡa (6)
mübārek ḳolını sarıp boynıḡa
firāḳ (7) otıda yürek daḡladı
ḫüdānıñ ḫükmige (8) köñül baḡladı
hem ādem melāik (9) perī hem daḡı
uşol kün ḫalāyıkḡa boldı yıḡı

[16b] (1) bu uçmāḡdaḡı ḫüriler intizār

'ömerḡa (2) ḳılıp āferīn şad hezār

andın ḫazret-i 'ömer rażıyallāhu 'anh oḡlanlarınıñ namāzını (3) ötep defn ḳılıp başlarını secdege (4) ḳoyup nāle vü zārī birle ilāhī (5) ḫüdāvendā seniñ fermānıñnı barça keltür-(6)mek üçün oḡlumnı derre urdum (7) eger noḳşānnı bolsa meniñ günāhımnı oḡlum-(8)niñ günāhını maḡfıret ḳılḡay-sen dep [17a] (1) münācāt ḳıldılar ol kiçe tüş (2) kördiler behiştde bisyār 'izzet [ü] (3) ḫürmetler bile derece tapıpdurlar (4) çendān çendān ḫürī-ḡılmānlar ḫızmet-(5)leride turıpdurlar **nazm**

tüşide (5) körüp ebüşehemeni
başıḡa kēyip (6) tāc ile ḫılleni
resül ḫızmetide tur-(7)ıpdur özi
tolun ay mengizlik (8) bolıpdur yüzi
ḫüdā raḫmeti bolḡay atam saña

[17b] (1) öter dünyāda derre urduñ maña

'afv (2) ḳıldı günāhımnı köcürdi

ḫüdā yoḡ (3) érse duzaḡ menzil maña

bu tüşni (4) körüben ḳoftılar ḫüdāḡa şükr ḳılmaḡḡa (5) yördiler 'ömer secde ḳıldı şükürler deben [nazm]

ḳıyāmette ḳılma yüzümni töben

(6) seniñ ḳuluñ érür érdim saña

¹⁰ Ayetin tamamı şöyledir: Ellezīne izā esābethum musıbetun, kālū *innā lillāhi ve innā ileyhi rāci'ün (rāci'üne)*. Bakara suresi 156. ayet, [Sabırlılar o kimselerdir ki başlarına musıbet geldiḡinde, "Biz Allah'a āidiz ve vakti geldiḡinde elbette O'na döneceḡiz" derler].

şefâ‘ at (7) seniñ raħmetiñdür maña
 olar dèk (8) érenler ҡanı bu zemān
 tilekim tapılmas [18a] (1) hemme bu cihān
 olarnı körüñ dīn-i islām (2) üçün
 ciger-pāresini derre urdı ki (3) bugün

pes ey müselmānlar ‘aқıl danışıñ-(4)lar bolup bu vaқ‘ anı cemi‘ müselmānlar (5) ‘ibret alıp ҡılған günāhlarığa tövbe (6) ve istiğfār ҡılıp derecesini aħretde (7) körgey sizler inşāallāhu te‘ālā ilāhī (8) ħudāvendā cemi‘ müselmānlarğa ħazret-i (9) ‘ömer rāzıyallāhu anhunıñ adlleri ferzendleri [18b] (1) şehādetleriñ ħaқkı ħürmeti (2) barça müselmānlarğa raħmet ҡılıp (3) cemi‘ şarābħorluқ fāsıqlıқdın öz fenāhıñda saқlağay-sen *yā ilāh*-(4) *el ‘alemīn veyā ħayren-nāşırīn biraħmetike* (5) *yā erħamerrāħimīn*.¹¹

¹¹ Ey ālemlerin ilahı, yardım edenlerin en hayırlısı, en merhametlilerin en merhametlisi bizi de bu tür günahlardan rahmetinle esirge.

6. Sözlük

-A-

âdem (A): ilk insan, Âdem Peygamber, insan, adam

‘**adl (A):** adalet

âferin (F): bravo, çok yaşa, aferin

‘**afv (A):** af

ağrı-: ağrımak

ağrık: hastalık, dert, maraz

âheste (F): yavaş, usul, ağır

âhîr (A): sonunda, en son

aḥret (A): öbür dünya, ahiret

aḥvâl (A): haller, durumlar

‘**âlem (A):** dünya, evren

andağ: onun gibi, bunun gibi, şu şekilde

ârâste (F): süslenmiş, süslü

ârâste kıl- (F+T): besleyip süslemek

‘**arş kürsî (A):** göğün en yüksek katıve yeryüzü

âsmân (F): gök, gökyüzü

âşikâr (F): açık, belli

âşikâr kıl- (F+T): açık etmek

atḳunça: tan atmak, güneşin doğması

ay- ~ ayt-: söylemek

‘**azâb kıl- (A+T):** cezalandırmak

-B-

bâb (A): bölüm

bâğ (F): bağ, bahçe

balası yuk-: belası bulaşmak, tesir etmek

bar-: varmak, gitmek

barça: tamam, hep

barcâ keltür- (F+T): yerine getirmek

başları kay-: sarhoş olmak

bâzâr (F): pazar

bed-aşl (A+F): soyu kötü, soysuz

bed-aşl kıl- (F+A+T): kötü bir hâle koymak

bed-nâm (F): kötü tanınmış, adı kötüye çıkmış

beḥaḳḳ (A): tam olarak

behîl (A): helâllik

behîllik tile- (A+T): helâllik dilemek

behişt (F): cennet

bende (F): kul, köle

ber-: vermek

berbâd (F): mahvolmuş, kötü

beyân (A): açıklama, ifade etme, dile getirme

bî-hüş bol- (F+T): kendinden geçmek, akli başından gitmek

bî-hürmet (F+A): saygısız

bile: da/de, dahi

bî-maḳdûr (A): güçsüz, çaresiz

bî-nihâyet (A): sonsuz

bî-‘izzet (F+A): değersiz

birle: birlikte, beraber

bisyâr (F): ziyade, pek çok, fazlasıyla

boyıda kalıp er-: hamile olmak

buyur-: emir vermek

-C-

cemi‘ (A): bütün, hep, cümle

cilve (A): kırımta, naz, oyun

cuhûd (F): Yahudi

-Ç-

çağır (A): şarap

çendān (F): o kadar, onca

-D-

dada: baba

dê-: söylemek, demek

defn kııl- (A+T): gömmek

dēk: gibi

delle: hafif meşrep

dergāzab bol- (A+T): öfkelenmek

derre (F): değnek, sopa

darun (A): ilaç

devā (A): ilaç, çare

dūzaḥ (F): cehennem

dūzaḥ otı (F): cehennem ateşi

-E-

ebr-i nevbahār (F): ilkbahar bulutu gibi

ebuṣeheme: özel isim

ecel yet- (A+T): ecelinin gelmesi, ölümün yaklaşması

edeb (A): ceza

efleḥ: özel isim

ēkki: iki

el-kıṣṣa (A): hikâye

ellig: elli

elvān (A): renkler

ēmdi: şimdi

endişe tūṣ- (F+T): üzüntüye gark olmak, pişman olmak

er: erkek

eren: yiğit

et-: yapmak, üretmek

-F-

faḳīr (A): yoksul, dilenci, derviş, değersiz

fāsık (A): kötülük düşünen

faşlı (A): en iyisi

felle (A: = pelle): derece, basamak

fenāh (A): penah, sığınılacak yer, sığınak

ferifte kııl- (F+T): akıl vermek

ferište (F): melek

fermān (F): buyruk, söz

feryād (F): haykırmak, bağırarak, çağırarak

ferzend (F): evlat, çocuk

fesād (A): fesat, bozukluk, kötülük

feşīmān (F): pişman

feşīmān kııl- (F+T): pişman olmak

feygamber (F): peygamber

fiḡān (F): feryat etme, ah çekme

firāḳ (A): ayrılık, ayrılık acısı

fiyāle (F): kadeh, şarap kadehi

fulān (A): falan, filan

-G/Ġ-

ḡālib kel- (A+T): galip gelmek, ağır basmak

ḡilmān (A): genç, yeni yetme, köle

ḡulgule-i mācera (A): gürültülü olay

gunāgun (F): türlü, çeşit çeşit, renkli renkli

günāh (F): suç, kabahat

günāh-ı ‘ azīm kııl- (F+A+T): çok büyük günah işlemek

günāhkār (F): günah sahibi, suçlu kimse

-H/H/Ḥ-

ḥaḥla-: istemek

ḥacālet (A): utanma, rezil olma

ḥah ... ḥah ... (A): ister ... ister ...

ḥāhiṣ kııl- (F+T): rica etmek, istemek

ḥalāṣ (A): kurtuluş, kurtulma

ḥalāyık (A): halayık, cariyeye

hâlişan (A+F): içtenlikle	istiğfâr (A): tövbe etmek
harâm (A): haram	‘izzet (A): değer, yücelik, saygı
hârlık (F): aşağılık	-K/Ķ-
hârlıkça kal- (F+T): aşağılanmış olmak	kan-: istemek
haţme (A): son, bitiş	kanı: hani
hayli (F): çok	karası yuĶar-: karası bulaşmak, dokunmak
hayrân bol- (A+T): hayran olmak, mübtela olmak, tutkun olmak	karı (A): kadın
hâzret-i ebüşeheme: özel isim	kaşlariga: huzuruna
hâzret-i ‘ömer: özel isim	katıĶ: çok büyük
hemme: hep, bütün, hepimiz	katren (A): katran
herĶiz (F): asla, hiçbir	kavluhu te‘âlâ (A): Allah’ın sözü
hezâr (F): bin	Ķay-: sarhoş olmak
hülle (A): elbise	ĶaydaĶ: nasıl, ne şekilde
hızmet (A): hizmet, görev yapma	ĶaydaĶ: nasıl, ne şekilde
hoşnud (F): memnun, razı	Ķaysı: hangi
hökm (A): hüküm, emir, kesin karar	Ķazan (A): eski Türklerde çok kullanılan ve içinde katran kaynatılan büyük kap
hüb (F): güzel, iyi	kebâbhâ (F): kebablar
huri (A): huri, cennet kızı	kelâm (A): söz
huşıĶa kel- (A+T): kendine gelmek	keltür-: getirmek
huşum (F): hışm, öfke	kêt-: gitmek
hüdâ (F): Allah	key-: giymek
hüdâvend (F): Tanrı	kéyin: sonra, arkada geride
hüdâyı te‘âlâ: Allah	ĶıĶır-: seslenmek, çağırarak
hükm (A): hüküm, emir, kesin karar	Ķıl- (A): yapmak, etmek
hürmet (A): saygı	ĶısĶa: kısaca
-İ-	Ķiçe: gece
‘ibâdet (A): kulluk, tapınma	Ķigür-: içeri almak, sokmak
iber-: göndermek	kof-: kalkmak
‘ibret (A): hayat dersi	kol: el
ikilesi (T): ikisi birlikte, her ikisi	Ķop-: kalkmak, kurtulmak
ilâhî hüdâvend (A+F): Allah	köçür-: özür dilemek, af dilemek
intizâr (A): bekleme, bekleyiş	köñgöl: gönül
ir-: erişmek	

kör-: görmek

köster-: kaldırmak

köy-: yanmak

köz: göz

köç: kadın, hanım

küne (F): günah

kürsî (A): kürsü, taht

-L-

levh-i kalem (A): ilahi kararların yazılmış olduğu levha

libās (A): giysi, elbise

-M-

mācera (A): serüven, cereyan eden

mağdur (A): haksızlığa uğramış

mağfiret kıl- (A+T): Allahın kullarını bağışlaması

mağdūr (A): güç, elden gelen

mazlūm (A): kadın

mazlūme (A): kadın

māzmūn (A): kavram, ince söz

mecrūh (A): yaralı

melāik (A): melekler

mengiz: beniz

men' kıl- (A+T): yasaklama, men etme, bir işi yapmayı engelleme

menzil (A): varılacak yol

meretebe (A): derece, kez, defa

mest (F): sarhoş

mest kıl- (F+T): sarhoş etmek

mihribān (F): merhamet ve şefkat sahibi, muhabbetli, sevimli, yumuşak huylu ve güleryüzlü kimse

miñ: bin

moy: boy

mundāg: böyle, bu şekilde

mu' id (A): yerine koyan, hazır eden, hazırlanmış

mübārek (A): kutlu, bereketli

münācāt (A): Tanrı'ya yakarma

-N-

nā-bekār (F): işsiz, işe yaramayan kişi

nafile (A): farz dışında kılınan namaz

nā-gāh (F): ansızın, birden bire

nāle vü zārī (F): inleyip ağlama

nāmāhrem (A+F): mahrem olmayan, nikah düşmeyen kişi

naẓar kıl- (A): bakmak

nebire (A): torun

neçe: nasıl, ne kadar

neçend: nice, ne kadar çok

neçük: niçin, nasıl

nedāmet (A): pişmanlık

nemerse: başka bir şey

nisār kıl- (A+T): saçmak, vermek, feda etmek

noqşān (A): eksik

-O-

oltur-: oturmak

orun: yer, mevki

ot: ateş, cehennem ateşi

-Ö-

‘ömr (A): ömür

öt-: geçmek, meydana gelmek, yapmak, kılmak

öter: öteki

ötke: geçmiş

öy: ev

öz: kendi

özesige: başka

-P-**pāk bol-** (F+T): temiz olmak**pāre** (F): parça**perī** (F): peri**pinhān** (F): gizli, saklı**pūr-yān** (F): biryan, kebab**-R-****rahmet** (A): acıma, merhamet**rāst** (F): doğru, düz, sağ**ravza** (A): bahçe**rek' at** (A): namazın bir kıyam ile bir rükū ve iki secdeden oluşan bölümü**renc** (F): sıkıntı, zahmet, meşakkat**revā** (F): uygun, layık, caiz**revān** (F): giden, akan**rızā ber-** (A+T): razı olmak**rūze** (F): oruç**rüsvā** (F): rezil**-S/Ş-****şad** (F): yüz**şafā** (A): gönül rahatlığı, gönlün şen olması**şahābe** (A): Hz. Muhammed'in sohbetlerine katılan müslüman**sağa-**: ayıkmak, iyileşmek**sağay-**: uymak, yerine getirmek**salıp êr**: yapmak, üretmek**salış-**: vurmak**sana-**: saymak**sargar-**: sararmak**selāmet** (A): esenlik**seng-sār** (F): taşı bol yer**serbeder** (F): baştanbaşa**seyr** (A): seyir, yürüme, izleme**siril-**: yatmak**sok-**: vurmak**sora-**: sormak**-Ş-****şarābhōr** (A+F): şarap içen**şefā' at** (A): af için aracılık etme**şehādet** (A): tanıklık, şahitlik**şerī' at** (A): din hükümleri, doğru yol**şermende** (F): utangaç**şermende kıl-** (F+T): rezil etmek**şubu**: işte bu**-T/Ṭ-****tā** (F): uzaklık bildiren edat**ta'ām** (A): yemek**taḥī**: dahi, da/de, daha da**taḥsīn** (A): beğenme, güzel bulma, takdir etme**tākāt** (A): dayanma gücü**talāğa çık-** (A+T): dışarıya çıkmak**tañ**: güneş doğmadan önceki alaca karanlık, fecir**tār** (F): saç teli, tel, karanlık, tepe**tarqaş-**: vedalaşmak**taşkarı**: dışarı**tavaf kıl-** (A+T): etrafında dönmek**tebret-**: kıpırdamak, hareket etmek, çevirmek**temāşa** (F): seyretme**teñ**: ten**teng-i dest** (F): parasız**tevfik ber-** (A+T): yardım etmek**tilāvet** (A): güzel Kur'an okuma**tile-**: istemek, dilemek**toḥtā-**: beklemek**tomor** (A): nabız atışı

tomorlarını kör- (A+T): nabız atışını hissetmek

top-: bulmak, elde etmek

töben: baş aşağı, aşağı

tüş: düş, rüya

tüzük: sağlıklı, düzgün

-U-

uçmāk: cennet

uluğ uşak (T+A): büyük ve küçük kişiler

una-: kabul etmek, razı olmak

ur-: vurmak

uşol: işte o

uyat-: utanmak

-V-

vahşet (A): korkunç, büyük

vaka' (A): olay

vāveylā (A): yazık, eyvahlar olsun, çığlık

vesvese (A): kuruntu, şüphe

vesvese kıl- (A+T): şüphe düşürmek, yoldan çıkarmak

-Y-

yaşşırak: daha iyi

yaşşi: iyi, güzel

yalğan (A): yalan

yaman: kötü, fena, fasit, yavuz, oldukça fazla

yan-: dönmek

yārān (F): dostlar, arkadaşlar

yarlıg: emir, buyruk

yasa-: süslemek

yaz-: yanılmak, hata etmek

yene: yine

yetken-: varmak, ulaşmak

yetküçe: ulaşınca

yetküzmek: yerine getirmek

yetti: yedi

yıgı: ağlama, feryat

yıgın: kalabalık

yıgla-: ağlamak

yıglaş-: ağlaşmak

yolda yoluk-: yolda rastlamak

-Z/Ž-

za' if (A): zayıf, güçsüz

zār zār (F+F): hüngür hüngür, hıçkırığa hıçkırığa

zārī (F): inleme, zar zar ağlama

zilhçe: halı

zinā (A): zina, nikâhsız cinsel ilişki

7. Metnin Tıpkıbasım

114

قیامت کوز او تون بلس کیدور و سب عذاب
 قیلور لار بو عالم دایه عزت بجه حرمت
 فقیر تنگداست بولوب آخری خار تیقه
 قالدور یوزی نیک نوری کیتار عمری
 فسقه بلور کوز نیک زاناسه ناهجروم کا
 باقما قلیق ایان نیک زاناسه معلوم ایسقه
 باقماق قول نیک زاناسه حرام نه توقاق
 حضرت پیغمبر صلی الله علیه وسلم ایستیب
 دور لار هر یکم بر مرتبه زاناقلیک کیشین

2. The Rahat ul-qulub, pp. 113 b—130 b. Original size 11×16 cm.

115

حج و ایکی لایه زاری روزه تو توب هر کونی
 یوز رکعت نماز نعل اوتایلیم دیب
 خالصا قند نیت قیلدیار اوشمه کالیک
 لاری یجان مهربان ایردییار بر بخت
 کونون کیم خدای تعالی شفالیق بردییار
 آقا اوشمه تو زوک منفرد لاری نیک کلام
 ایردییار حضرت عمر رضی الله عنه هر کون
 محراب لار کاشه اپاردییار تانک لاهجرت
 رسول الله نیک روضه لاریکی نیلیب

یا اکر العالمین و یا خیر انام من بر سمتک
 یا ارحم الراحمین اون تو قوز ایچ یابد زاناسه
 منع قیامت نیک با حضرت پیغمبر صلی الله علیه
 وسلم ایستیب دور لار هر یکم زاناقلیک
 خواه ایر خواه مظلوم ایکی لاسه نه خدای
 تعالی اوج یوزیل دوزخدا عذاب قیلور
 لار بو عالم داشریت حکمی بر لری یوز
 بر دره اورفاق بویروب دور لار تاناق
 قیلانغونجه پاک بولماس زاناقلیق جملار کا
 قیامت

LITERARY TEXTS FROM KASHGHAR

47

46

GUNBAR JARRING

یل لایق عبادته بر باد کتکای دیب دور لار
 الی جمله نیک کا تو فیق بریب زاناسه
 اشیدین اوز فنا نیکداسا قلاغای سن
 حضرت پیغمبر صلی الله علیه وسلم ایستیب
 دور لار کیم خدای تعالی مندر کیم پیغمبر
 کلتورون بول لار عمر نه پیغمبر قیلور
 دیب دور لار واقع ایتماک کرک حضرت
 عمر رضی الله عنه حکم کوجباری هله انداغ
 نیت قیلدییار کیم شوب او غلوی نیک
 حجتدا

خطم قرآن قیلالی دیدیلار ایرتیه کس جمیع
 حجاب لاری قلیب حضرت رسول الله
 نیک روض لاری یکا بار دیدیلار حضرت
 ابو شهمه رضی الله عنه بخند باره قرآن
 تلاوت قیلدیلار حجاب لاری زار زار
 چون ایرتیه مهار نیلاستیلار بولار
 نیک فریاد فغانلاری نغمه عرش کرس
 لوح قلم غمجه آنریه تار قالیب هر قا
 یسه لاری اوی لاری یکا یانیدیلار اصا
 حضرت

اما حضرت ابو شهمه رضی الله عنه اغریق
 دین یانکی قونان بهره لاری صیغف شروع
 مغدولاری یوق کین قالیب آهسته
 کلور ایردیلار ناگاه بره سوو طیب
 بار ایردی حضرت ابو شهمه نه کورویب
 جعفریب الیب ایتمی که ای ابو شهمه
 تانخی نوزوک سفاینا نکلیر یوقا بهر نکلیر
 هم بوزوق ویب تمور لاری کورویب
 ایتمی که سیر نیکه یغفقنیر خلیله بار من

سیر کابرخیشی دو اتیلای که اول سب
 بولوب برنج کون سلامت بولغای سیر
 ویب اوییکا باشلاب الیب باردی
 کریب برکیشیه واجا غیر الیب
 بهتی ایتمی که موزی اغریق قه در او
 چون سالیب ایردیم هر قاید اغ غریق
 یوق قه موزی اغ دو یوق دور دیدی حضرت
 ابو شهمه سور دیلار موزی کور غمسه
 هله اتکان ویب ایردیلار اوزوم
 هله

هله اتکان دیدی انداغ بولسه بو جاغیر
 دور من موزی اغ غمسه نه اگر اغریب
 اولسام هم ایچاسمن دیدیلار اگر دوام
 انگلاسه منی سنگار قلیب اولتور
 ورلار ویب ایردیلار بهمو دایتمی که
 هر قاید اوق حرام و شهیمه یک دارونه دوا
 او چون ایچا کنی روا دیب دورلار ویب
 بخند دلیل لاری هله و کوسه قیلدی هلس
 ای برادری حضرت ابو شهمه دیک

120

غچہ ہجکیم کا ایتھای کشیکا کوردنمای پہنان
 سا قلاب ایردی آخری اناس دلہ قری
 بوواتو نے ایشیب اتاس بہودغہ ایتی لار
 خوشوقت بولوب حضرت ابو شہم نے
 شرمندہ قیماق او چون اناس بیزو کس نے
 کوتاریب حضرت عرفا شارانہ الیب
 کلیب بوواتو نے بیان قلدی حضرت عمر
 رضی اللہ عنہ بسیار درغیب بولوب
 اوییکا کلایلار حضرت ابو شہم طعام یب

121

اول ہمودیولر اولو قوب وکوسہ قلیب
 جنیر اچو روب بہوش بلوب بووا
 قہ او تکا نے راست دور من ایم ہو
 شو فو کلیب ہمدان ہمدان فیشمان
 وندامت لار نالہ وزاری لار بیلہ خدای
 قال غہ توبہ استغفار قلدیم دیدیلار حضرت
 عمر ابو شہم دین بوسوز نے ایشیب غیب
 لاری تاخیم زیادہ بولدی ہر تار موی
 لاری سر بیلر بولدی حضرت ابو شہم

ایدی توبہ قلدیم عمر ورم اچد امونداغ کنانہ
 نے اصلی قیماغان چون دیدیلار حضرت ابو شہم
 بوواتو دین بسیار ہر شان حال بلوب
 اوییکا کلیب کچہ تا تک اتو غچہ نالہ
 وزاری برلہ یقلا ب توبہ استغفار
 قلدیلار اما اول مظلوم نیک بو پیدا
 قالب ایردی تو قورای دین کین بر شو
 ش صورت او غول تو غدی خلق نیک
 بدنامیدین بخالت کا قالب تا قوب کون
 غچہ

اولتوروب ایردی لار ای ابو شہم طعام نے
 بیای اویان تو بغیل سکا اجل بیتب
 دور من سندی کوز سور ایردن رستی
 اینغیل قیامت کوز دین مینک عندا ہجم
 یخشر اقدور فلان وقت دافلان
 ہمودیکلیدا جنیر اچب قزی برلہ
 زنا قیفا نیک راست مودیب ایردی لار
 ای اتا خدای قال نیک در کا بید اسز دین
 تور قوب یا فلان ایسا م تاخیم کیم کار بو
 اول

قولیدین تو توب نانتقاری الیب حقیق
 ایئی لار کیم ای او غلوم اول دینی دشمن
 بھودنیک فرمائینی تو توب زنا لوینہ
 کریب سن حضرت رسول اللہ نیک
 بویروغا نلارینی قبول قیلما ی فاد
 کنه لارینی قلیب سن خدای قال نیک
 کلما میداوزونک او قولیر دینک کیم قوله
 تَعَالَى الزَّانِيَةُ وَالزَّانِي فَاجْلِدُوا
 كُلَّ وَاحِدٍ مِّنْهُمَا مِائَةً جَلْدَةٍ
 یین

دیدیلار حضرت عمر ایئی لار کیم ای او غلوم
 قیامت نیک شرمندہ لیک دین قول قیامت
 ہا لوق شرمندہ لیک دین او یالوز من
 سن من خدای قال نیک فرمائینی
 حضرت رسول اللہ نیک بویروغا نلارینی
 بر جا کل تور دورن دیب ابو شہمہ نیک
 قول لارینی باغلاب بازار غم الیب
 یوردیلان صحیح مجاہد مدینہ نیک اولوغ
 اوشاق لاری کیشیب ہتم لار غیلیب
 نال

یونسنی خدای قال نیک فرمائینی پہلہ بوایت
 نیک صفونہ برلہ حضرت انبیر علی امتہ
 علیہ وسلم نیک بویروغا نلاری برلہ یوز
 ہر دوزہ اور دور من دیدیلار حضرت
 ابو شہمہ ایئی لار کیم خدای قال نیک فرما
 نینی حضرت رسول اللہ نیک بویروغا ن
 لارینی قبول قیلما سن قہ ہج ہارم یوقدور
 اقا درہ اور لار ہم اویدا اور سونلار
 مجاہد لار اکیسار سوا شرمندہ بو مانغان

نال وزاری برلہ دیدیلار کیم یا عمر نیر ہتم
 نیر حضرت رسول اللہ نیک یار نلاری
 ایروک اولار دین ایر یلیب یا غریمیر
 ہر یان یوزک لار نیر حیران بولدی
 اولار نیک درد فرقلاری نیک اوزہ سیکا
 ینہ درد فرقا اولا لاکای ایر دینکین ابو
 شہمہ او چون قایس نیر نیر خوا پیش
 قیلہ نیک یوزدوزہ اورونک ہنر ہم
 رضا برالہ دیدیلار حضرت عمر رضی اللہ عنہ

124

کلتور انکریوزومنی ایاغنیہ سورسم
 دوزخ نیک عند البیدین خلاصی بلورمی میک
 دیب ای دیلار صوکلہ مظلوم کتہ تمونداغ حضرت تری ای دیلار
 یغینہ یکا کلماک روا ایرماس دیب افلیح
 دیکان قل لاریغیور دیلار ای افلیح
 خدای تعالیٰ نیک یغیرہا نلارینی حضرت
 یغیرہا علیٰ سلم نیک بو پروغان
 لارینی برجا کلتور مال اوچون ابوششم نے
 یوزردہ اور غیل من سناب ورا ای

125

وزاری سینہ خلق نیک طاقتی قالماد افلیح
 ایتمی کہ یا عمر خدای تعالیٰ نیک رفائی ای او
 چون ایدکی قانغائی منکا اور سونلار
 من رخا برای دیدی اونا مادیلار تورغان
 مجاہد لار ہر قایسہ لاری ایتمی لار ابوششم
 اوچون ہر ہم جانینہ زسار قلدوق قا
 یسینہ زخواہ لار لار شونہ اور سونلار
 حضرت عمر رضی اللہ عنہ خدای تعالیٰ نیک
 قرمانی انداغ ایماس دیب اونا مادیلار

ایتمی لار کیم قولہ تعالیٰ ولانقہ مروا ذوق
 و ذوق آخری بوایت نیک مویخ کنانہ نے
 برکتی قلب ادب نے نیم برکتی کارماک
 روا ایرماس دیلار حضرت ابوششم
 ایتمی لار کیم ای اتاسیر بر نہ قلب نیک من
 فرمان بردور من حضرت رسول صلی اللہ علیہ وسلم
 دین استیاب ایردیم لار کیم اتا اتاس نیک
 ایاغنیہ یوزینی سورسہ انکا دوزخ
 لوتی حرام دیب ای دیلار انا منی موندنا

کلتور

دیدیلار جمع مجاہد لار باشلیغ صوبہ نیک
 اولوغ او شاق لاری یغیلیب حضرت
 عمر نیک عدل قلیغان لار نیغہ ابوششم نیک
 جانیغہ نالہ وزاری قلبی تور دیلار
 القصم افلیح بسم اللہ الرحمن الرحیم
 دیب خدای تعالیٰ نیک فرمانلارینی نیکو
 زوب دوزہ نے بر اوروب ینہ برسا
 لسنیغہ بدن لارینی قان رواک بولدی
 تادوہ ارن غم نیکو صہ ابوششم نیک نالہ
 وزاری

126

ایک کایتی کورونک عمر ایدی افغان تانخی
 ہم اورونک ابو شہم ایدی انام نے کورا
 بجیل یک تیلاب جان برای اناس
 بو سو ذی انیتب کلپ بیتب طلدی
 یوزین پاره قلب نہ یازدی تیکندلی
 او غلانیم نذ ابولسون سنکا بوجانیم
 دیب حضرت ابو شہم نیک انالاری
 اوزہ لاریکا یقیلیب توشتی ایمدی قالغان
 درہ نے منکا سو قونکر لاری دیک حضرت عمر

127

دیدیلار حضرت عمر رضی اللہ عنہ دیدیلار کیم
 اگر خدای تعالیٰ نیک فرمانید درہ اور ماق
 نیک بدلید اینہ انیس قلیماق یا خیر مدوقہ
 برماک رو ابول ایدی می ہم سونہ
 قلو ایدیم سیر لاریک کو نکلونک لار
 عمر دیدر دیم ام خدای تعالیٰ نیک فرما
 یشی برجا کتور ما کان بولادور دیب
 افغان درہ اور غالی بو پرو دیدیلار درہ
 سکن کایتکند حضرت ابو شہم

العصہ درہ یک کایتی حضرت ابو شہم
 تیللا سو غلانی دیدیلار حضرت عمر سو برکالے قویجا
 دیدیلار حضرت ابو شہم زار زار بغلاب
 ایتی لار کیم نغلمہ اچمکا اوت تو تاشتے
 کوید دور جانیم منکا سو بریک لاری بچای
 بر قانیم عمر ایدی برما کیل سو دین
 قطره نے تمام اور مانو بچہ بو یوز درہ نے
 خدیار لینیذ انداغ یوق تورو دوش عمر
 اوز کو نکلیم بچو ک سو پرو دینہ درہ
 ایلکا

دیدیلار خدای تعالیٰ نیک فرمانلاری آنداغ
 ایماک دیدیلار آما درہ آتیش غم تیتی
 انالاری کلپ ابو شہم نے بتر ایتیب
 باقی اصلی بتر کونجہ احوالی یوق مجاہد
 ہم کلپ کوروب رنج بی نہایت
 بولو پرو انالاری زار زار بغلاب
 ایتی کہ ایمدی قالغان ہر بردہ نیک
 بد لیدا او غلوم نیک عقیدہ برای روزہ
 تو توب پرو ایتب ابرج طواف قلیماق
 دیدیلار

128

جان بحق تسلیم قلدیلار قالوارینا
 لله وانا اليه راجعون یون قالغان
 یکرم دره نه اولوک تن لار نی اورده
 یلار تایورده نه تمام قلب جمیع
 حجاب لاریله حضرت عمر رضی الله عنه
 خدای تعالیٰ حسنود لوغی او چون دعا و مناجات
 قلدیلار صدیه خلق دین فریاد و
 ویلا غلغله صاحبو لار حقیقی آیت آری ک قات
 فرشته لاری روحی رغانلار عشر کرکس
 لوح

روح قلم نظاره قلب حضرت عمر بن الخطاب
 مؤرخ عدل لاریکا حسیه و افرین
 قلدیلار نظم حجاب حقیقی نیلی قالدی
 سار غاریب تمام بدنلاری قالدی
 اقیب اناس باشی الیب قولیفته
 مبارک قولینی سالیب بو بیغیته فراق
 اوتیدا یورک داغلادی خدایک حکیمکا
 کونکل یاغلادی هم اوم ملانک
 پری ام داغی او شول کون غلایونده بوله
 یعنی

LITERARY TEXTS FROM KASHGAR

33

129

بر او حیا قداقی جورلار انتظار عمر غه
 قلیب آفرین صدر اراش آنری حضرت
 عمر رضی الله عنه اوغلانلاری نیک غازینی
 اوتاب دفع قلیب باشلارینی کجه کا
 قویوب ناله وزاری برله الهی
 خداونداسینک فرمانینی برجا کتور
 مالک و چون او غلوم نه دره اوردوم
 اگر نقضانی بولم میلک کناهی نه او غلوم
 نیک کناهی صفت قلفا کسن
 دیب

دیب مناجات قلدیلار اول کجه نوش
 کوردیلار بهشت دایسار عزت
 حرمت لاریله درجه تاپیب دورلار
 بندگان بندان جور غلایانلار خدمت
 لاریداتور و دورلار توشیدا
 کوروب اوشیم نه باشیفه کیب
 تاج ایله جل نه رسول خدمتداتور
 بدور یوزی تولون آئی منکیز لیک
 بولوب دور یوزی خدار حقی بولغانام سنکا

32

GUNNAR JARRING

اوتار دينا دادره اور دونك منكا غنوه
 قلدى كنا يمى كو جورى خدا يوق
 ايرسه دوزخ منزل منكا بو تو كنى
 كوروبان توفتى لار خدا نمة شكر قلماقه
 يورديلار عمر سجده قلدى شكر لار ديبان
 قيامت ذا قيلمه يوزومنى توجت
 سينك قلونك ايرور ايردويم سنك شغانت
 سينك زجهت كدور منكا اولار ديك
 ايرانلار قان بوزمان يتلا كيم تابلماكس
 بهم

130
 بهم بوجهان اولار زكوردنك دين اسلام
 اوجون بجر پاره كس نه قره اور ديك
 بوكون پس اي مسلمانلار عقل دايك
 لار بولوب بو واقعه نى جمع مسلمانلار
 عبرت اليب قيلان كنه لار نوه توبه
 واستغفار قليب درجه نى اخيرت
 كوركاى سيز لار انشاء الله تعالى الهى
 خداوند اجمع مسلمانلار نى حضرت
 عمر رضى الله عنه نيك عدل لارى فرزند لارى

شهادت لارى نيك توجهرمتى
 بار بوج مسلمانلار نى رحمت قليب
 جميع شراب خور لوق فاسق ليق دين
 اوز فنا نيكه اساققا غاي سن يا اله
 العالمين ويا خيرى الناصرين بر محمدك
 يار رحم الراحمين نيك مسجى باس
 نوج كرار نير عبداللار نى تيار ترو لار حضرت
 پنمبر حلى الله عليه وسلم ايتيب دورلار
 كيم ماتم اوجون نوج قيلغو چيلار قيامت
 كونه